

FONEMISCH BEWUSTZIJN IN DE ONDERBOUW

School: Odabs Westerschool, Wildervank

Obs De Noordkaap, Oostwold

Onderzoekers: Mariëtte Kliphuis, Astrid Heller (Westerschool)

Lies Tiesinga (Noordkaap)

Aanleiding voor het onderzoek

Het fonemisch bewustzijn is de vaardigheid om binnen woorden klanken te kunnen onderscheiden, daarover na te denken en ermee te manipuleren. Uit literatuur blijkt dat een goed ontwikkeld fonemisch bewustzijn een belangrijke voorspeller is voor het al dan niet succesvol leren lezen in groep 3. Als aan het eind van groep 2 het fonemisch (bewustzijn) niet goed ontwikkeld is, is de kans groot dat het leesproblemen krijgt in groep 3.

Probleemstelling

Er is de afgelopen jaren opgemerkt dat het fonemisch bewustzijn (in het verslag veelal aangeduid als FB) van kinderen op de Westerschool niet goed ontwikkeld is. Als leerkracht van groep 3 is vaak te merken dat in de huidige praktijk veel kinderen nog moeite hebben met het analyseren en synthetiseren van woorden bij het aanvankelijk lezen. Ook een beperkte letterkennis maakt het voor kinderen moeilijker om een goede leesstart te maken.

Hebben leerkrachten voldoende kennis van het fonologisch bewustzijn, de betekenis, de inhoud en de opbouw ervan, teneinde een effectieve doorgaande lijn voor fonemisch bewustzijn te bewerkstelligen van groep 1 naar groep 2 naar groep 3, zodat voor de leerlingen een goede basis kan worden gelegd wat betreft het aanvankelijk leesproces?

Doelstelling

Op de Westerschool werd bovenstaand probleem gesignaleerd en is er geopperd om, na een workshop Fonemisch Programma te hebben gevolgd van Ellen van der Veen, dit ook daadwerkelijk aan te schaffen. De leerkrachten van de groepen 1 en 2 werken nu met de map Fonemisch Bewustzijn van CPS.

Lies Tiesinga werkt op de Noordkaap in Oostwold in groep 1. Deze openbare basisschool valt onder de Stichting Openbaar Onderwijs Oost-Groningen (in het verslag aangeduid met SOOOG). Sinds het schooljaar 2012-2013 introduceert ze het Fonemisch Programma van Ellen van der Veen. Door cursusbijeenkomsten probeert ze het geleerde en aangereikte materiaal toe te passen in haar onderwijs.

Als collega's van de Westerschool hadden Mariëtte en Astrid weinig inzicht in hoe de collega's in de groepen 1 en 2 de handreikingen en lessen uit map Fonemisch Bewustzijn toepassen.

Om dit in kaart te brengen hebben we na literatuuronderzoek een vragenlijst uitgezet en gevraagd aan iedere collega van groep 1 t/m 3 om die te beantwoorden, om zo inzicht te krijgen in wat collega's op de Westerschool doen aan de ontwikkeling van FB.

Omdat Lies al werkt met het Fonemisch Programma, wilden we graag weten hoe werkbaar het is, hoe er mee gewerkt wordt en hoe de doorgaande lijn tot stand komt. Daarom heeft Lies een enquête gehouden onder de medecursisten binnen het SOOOG.

Vraagstelling

Hoe wordt op dit moment gewerkt aan het fonemisch bewustzijn in de onderbouw binnen de Westerschool en de Noordkaap en door de collega's binnen het SOOOG (Stichting Openbaar Onderwijs Oost Groningen).

Deelvragen

- Wat is fonemisch bewustzijn?
- Hoe werken de leerkrachten van de onderbouw aan het fonemisch bewustzijn op de Westerschool?
- Hoe werken de leerkrachten van de onderbouw aan het fonemisch bewustzijn op de Noordkaap en binnen het SOOOG?

Methode van onderzoek

Er zijn op de Westerschool acht vragenlijsten uitgedeeld. Hiervan zijn zeven ingevuld. Twee leerkrachten hebben ervoor gekozen om gezamenlijk één vragenlijst in te vullen.

De vragenlijsten aan collega's in de kleuterbouw uitgedeeld, dit waren open vragen die we hebben weergegeven in de bijlage en geturfd hebben zodat we een duidelijk overzicht hebben verkregen.

Bij het SOOOG zijn 18 enquêtes uitgedeeld. Hiervan zijn 18 ingevuld.

Binnen de cursus 'Fonemisch Programma' van Ellen van der Veen die op de Noordkaap gevolgd wordt door de beide leerkrachten groep 1, 2 is er tijdens de cursus onder de andere cursisten binnen het SOOOG een enquête uitgereikt om te kijken of deze methode ook een doorgaande lijn aangeeft en/of het ook effect heeft, dit waren meerkeuze vragen.

Rapportage

Taalbewustzijn volgens de literatuur

Het taalbewustzijn: het fonologisch en het fonemisch bewustzijn geeft de volgende tussendoelen beginnende geletterdheid:

- Luisteren
- Bewustzijn van zinnen en woorden

- Rijmen
 - Bewustzijn van klankgroep
 - Isoleren van klanken
 - Synthese van klanken
 - Analyse van klanken
 - Manipuleren van klanken
- (Förrer & Leenders, 2010)

Fonologisch bewustzijn (voorbereiding op het fonemisch bewustzijn:

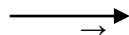
vaardigheden rond zinnen, woorden en klankgroepen)

- Luisteren
- Zinnen en woorden
- Rijmen
- **Klankgroepen**

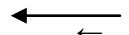
Fonemisch bewustzijn

- Isoleren van klanken
- Synthese van klanken
- Analyse van klanken
- Manipuleren van klanken

letterkennis

- letters aanwijzen
- letters benoemen
- letters in woorden
- schrijven

Leren lezen in groep 3

(Fonemisch bewustzijn, 2002)

Definitie fonemisch bewustzijn:

Het fonemisch bewustzijn is de vaardigheid om binnen woorden klanken te kunnen onderscheiden, daarover na te denken en ermee te manipuleren.

Abstract: Een specifieke gevorderde fase van het fonologisch bewustzijn waarbij kinderen in staat zijn eenlettergrepige woorden in afzonderlijke klanken op te delen. (SLO, Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling)

Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe:

Begin groep 1.

Het kind wordt zich bewust:

- van klanken in woorden
- Doet mee met spelletjes rond taal (bijvoorbeeld het afmaken van het laatste woord van een liedje)
- Ontdekt de relatie tussen klanken en letters
- Doet ervaring op met rijmen
- Herkent symbolen, bijvoorbeeld: P(parkeren), L(lesauto), AH(Albert Heijn), M(Mac Donalds)

Eind groep 2.

Het kind doet mee met:

- woord-/klankspelletjes, bijvoorbeeld door woorden in lettergrepen te verdelen en daarbij te klappen
- Kan betekenisonderscheidende klanken(fonemen) in woorden onderscheiden
- Weet dat letters met klanken corresponderen
- Herkent en gebruikt rijmwoorden
- Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen (Taalontwikkeling van het, z.t.). (SLO, taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen)

4.2 Wat moet er volgens ons aan bod komen in groep 1 en 2

Groep 1

Het kind wordt zich bewust:

- van klanken in woorden
bijvoorbeeld: het kind
 - herkent de eigen naam als deze wordt uitgesproken in afzonderlijke klanken (*synthese*)
 - zegt de eerste letter van hun eigen naam op gehoor (*isoleren*)
 - spreekt de eigen naam klank voor klank uit (*analyse*)
 - doet mee met spelletjes rond taal (zoals het afmaken van het laatste woord van een liedje)
 - ontdekt de relatie tussen klanken en letters (kan bijvoorbeeld een nieuwe letter aanwijzen en benoemen)
 - doet ervaring op met rijmen (zoals in een liedje /versje/gedichtje op rijm, en voorspelt een rijmwoord op basis van de context)
 - herkent symbolen, zoals: P(parkeren), L(lesauto), AH(Albert Heijn), M(McDonalds)

Groep 2

Het kind...

- doet mee met woord-/klankspelletjes
bijvoorbeeld: leerlingen...

- verdelen en klappen woorden in lettergrepen
- sorteren woorden op begin- midden- en eindklanken en benoemen de klanken (*isoleren*)
- voegen klanken samen tot een woord (*synthese*)
- spreken woorden duidelijk klank voor klank uit (*analyse*)
- vervangen van de beginklank van een woord door een andere beginklank (*manipuleren*)
- kan betekenisonderscheidende klanken (fonemen) in woorden onderscheiden
Bijvoorbeeld: het kind...
 - spreekt woorden klank voor klank uit (*analyse*)
- weet dat letters met klanken corresponderen
 - het kind benoemt letters en bedenkt een woord dat met een letter begint
- herkent en gebruikt rijmwoorden
 - zoals het zelf verzinnen van een rijmzinnetje bij een bepaalde zin
- is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen

Resultaten onderzoek onder leerkrachten

a. Westerschool

We hebben de resultaten geturfd per vraag. Hieronder volgt één van de vragen met de daarbij behorende resultaten.

We wilden graag weten wat de leerkrachten in de klas doen aan het aanleren van klanken en tekens in dit schooljaar?

leerkracht	1a	1b	2a 1	2a 2	2b	3a	3b
klanken in woorden	x	x	x	x	x	methode	methode
isoleren van klanken	x			x	x		
synthese van klanken				x			
analyse van klanken				x			
manipuleren van klanken							
spelletjes rond taal	x	x		x	x		
relatie klanken en letters				x	x		
ervaring opdoen met rijm	x	x	x	x	x		

herkennen en gebruiken	x	x	x	x	x		
herkennen van symbolen							
woord- / klankspelletjes	x	x					
betekenisonderscheidende	x		x	x	x		
weten dat letters met klanken corresponderen	hoeven kinderen niet te kennen	x	x	x	x		

Vragen die geturfd zijn

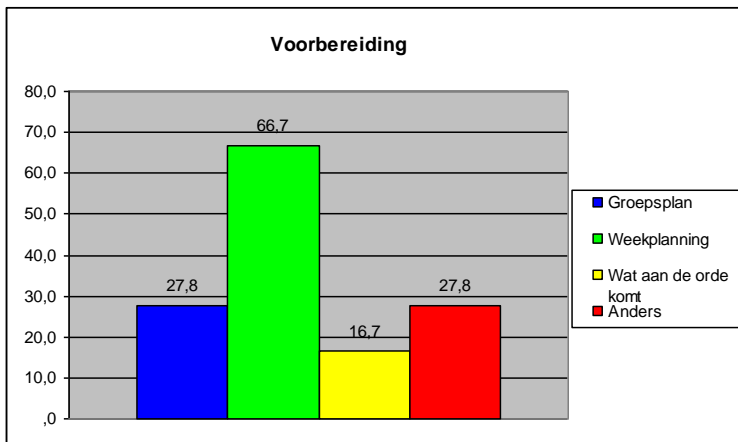
1. wat doen leerkrachten in de klas aan het aanleren van klanken en tekens ? (zie hierboven)
2. Maak je een analyse van de toets?
3. Wat doe je met de analyse?
4. Wat moeten kinderen volgens jou eind groep 1 kunnen mbt het fonemisch bewustzijn?
5. Wat moeten kinderen volgens jou eind groep 2 kunnen mbt het fonemisch bewustzijn?
6. Wat verwacht je als leerkracht van de kinderen wb het fonemisch bewustzijn als ze in groep 2/3 beginnen?

Conclusies onderzoek onder leerkrachten Westerschool

1. in de groepen 1 is het aanbod ongeveer gelijk, één leerkracht vindt dat de kinderen niet hoeven te weten dat letters met klanken corresponderen, in de groepen 2 is er een groot verschil in aanbod tussen leerkrachten vooral rondom klanken in woorden. In beide groepen 3 wordt er gewerkt met de methode de Leessleutel.
2. Alle leerkrachten groep 1 en 2 analyseren de toets: Cito taal.
3. Er zit geen eenheid in wat er gedaan wordt met de analyse van de toets. Beide groepen 2 gebruiken het om een nieuw groepsplan mee te maken.
4. De leerkrachten van groep 1 zijn het er ongeveer over eens wat kinderen eind groep 1 moeten kunnen mbt fonemisch bewustzijn. Twee leerkrachten van groep 2 hebben deze vraag beantwoord, maar hebben een afwijkende mening.
5. Leerkrachten verschillen onderling erg van mening. Wat hierbij erg opvalt is dat leerkracht van groep 1a vindt dat kinderen eind groep 2 niet veel letters en bijbehorende klanken hoeven te kennen.
6. Er zijn veel verschillende antwoorden beide leerkrachten groep 3 geven duidelijk aan wat kinderen moeten kunnen en één leerkracht van groep 2 geeft het ook aan.

b. Noordkaap

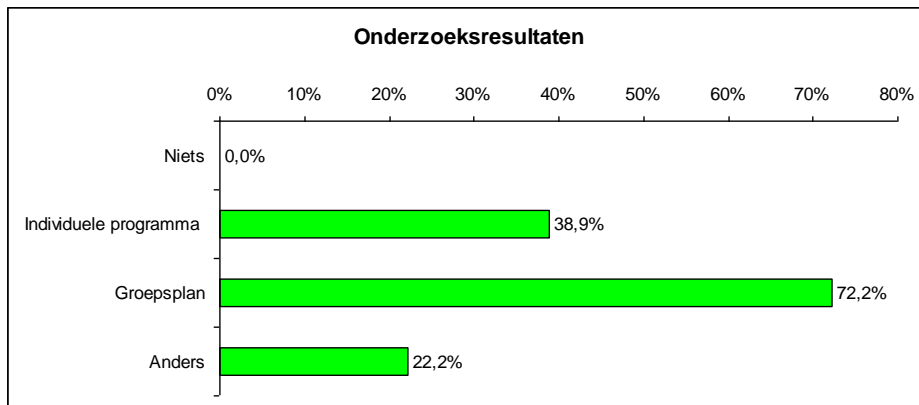
Vraag 3: Hoe bereid je het voor?

Conclusies onderzoek onder leerkrachten Noordkaap

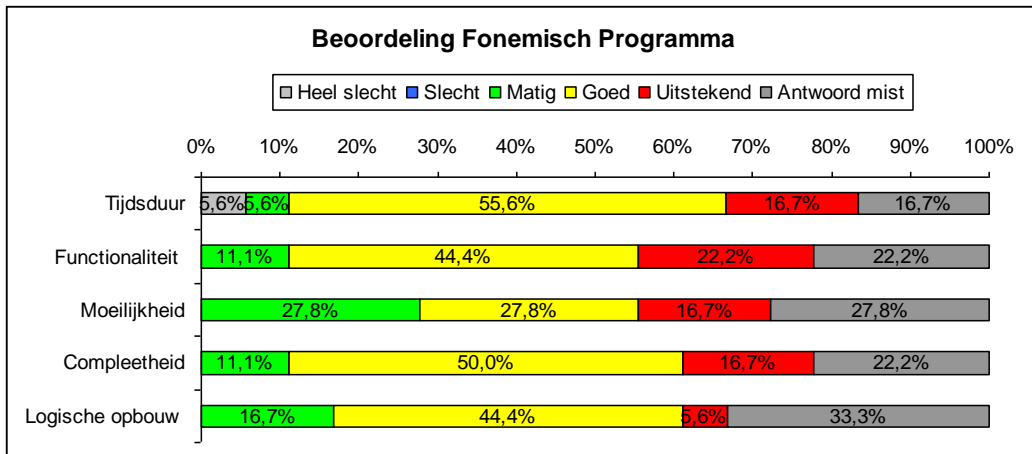
Concluderend kan gesteld worden dat veel collega's gebruik maken van een weekplanning. Hierdoor richten zij zich met name op de korte termijn en wordt er niet gewerkt aan de langere lijnen (groepsplan). Slechts 27,8% van de ondervraagden maakt gebruik van een lange termijn mogelijkheid, namelijk het groepsplan.

Vraag 5: Wat doe je met de onderzoeksresultaten van de toetsen?

Een ruime meerderheid van de collega's, 72,2%, geven aan de resultaten te noteren in het groepsplan. Dit resultaat is echter in conflict met de resultaten bij vraag 3, waarbij slechts 27,8% aangaf het groepsplan te gebruiken bij de voorbereiding van de lessen. De resultaten worden in hoofdzaak op een plaats gedocumenteerd, maar deze gegevens worden vervolgens nauwelijks gebruikt.

Vraag 8: Wat vindt je van het werken met het fonemisch programma?

De tijdsduur, functionaliteit en de compleetheid van het programma wordt door de meerderheid van de ondervraagden positief beoordeelt. De meningen over de moeilijkheid van het programma lopen uiteen en lijken beter afgestemd te kunnen worden op de behoeftes van leerkrachten en leerlingen. Slechts 44,4% van de ondervraagden geeft dat de moeilijkheid op dit moment "goed" of "uitstekend" is. De resultaten bij de vraag "opbouw van het programma" kan door een deel van de docenten nog niet voldoende worden beoordeeld.

Aan de resultaten valt op dat een relatief groot percentage deelnemers een of meerdere vragen niet heeft beantwoord. Hier worden diverse redenen voor gegeven: men is nog te onbekend met het programma, men weet er niet genoeg nog van, men heeft is nog niet zoveel met het programma gaan oefenen. In het komende jaar zal men het nieuwe programma nog meer moeten uittesten, om alle onderdelen goed te kunnen beantwoorden.

Discussie en conclusie

Westerschool:

Uit de ingevulde vragenlijsten van de Westerschool blijkt dat de leerkrachten het niet eens zijn wat een kind eind groep 1, 2 en begin groep 2, 3 moet kunnen wat betreft het fonemisch bewustzijn.

Het aanbod in de groepen is vrijwel gelijk. Maar opvallend is dat de verwachtingen van het fonemisch bewustzijn als de kinderen in groep 2 beginnen toch niet hetzelfde zijn. Een logische verklaring hiervoor zou kunnen zijn: het verschil van instromen van kinderen gedurende het schooljaar in de groep. Er zit geen eenheid in wat er gedaan wordt met de analyse van de toets. Alleen de groepen 2 gebruiken het om een nieuw groepsplan te maken. Over het evalueren van de lessen fonemisch bewustzijn kunnen we stellen dat iedere leerkracht evalueert, maar niemand doet dit op dezelfde manier. De groepen 2 evalueren de lessen in hun groepsplan. De groepen 1 doen dit in Horeb.

SOOOG:

Concluderend kan gesteld worden dat veel collega's gebruik maken van een weekplanning. Hierdoor richten zij zich met name op de korte termijn en wordt er niet gewerkt aan de langere lijnen (groepsplan). Slechts 27,8% van de ondervraagden maakt gebruik van een lange termijn mogelijkheid, namelijk het groepsplan.

Aan de resultaten valt op dat een relatief groot percentage deelnemers een of meerdere vragen niet heeft beantwoord. Hier worden diverse redenen voor gegeven: men is nog te onbekend met het programma, men weet er niet genoeg van, men heeft is nog niet zoveel met het programma gaan oefenen. In het komende jaar zal men het nieuwe programma nog meer moeten uittesten, om alle onderdelen goed te kunnen beantwoorden.

Een ruime meerderheid van de collega's, 72,2%, geven aan de resultaten te noteren in het groepsplan. Dit resultaat is echter in conflict met de resultaten bij vraag 3, waarbij slechts 27,8% aangaf het groepsplan te gebruiken bij de voorbereiding van de lessen. De resultaten worden in hoofdzaak op een plaats gedocumenteerd, maar deze gegevens worden vervolgens nauwelijks gebruikt.

Aanbevelingen

Er kan een workshop, voorlichting of cursus worden gegeven aan de leerkrachten van groep 1 en 2, zodat alle leerkrachten weten wat kinderen eind groep 1 en 2 moeten kunnen wat betreft het fonemisch bewustzijn. Dat zou kunnen aan de hand van de map Fonemisch Bewustzijn.

Naar aanleiding van de ervaringen van Lies in het eerste experimentele leerjaar met het werken met het Fonemisch Programma van Ellen van der Veen, denken we dat dit een positief effect heeft naar de kinderen en naar de leerkracht toe. Leerkrachten worden zelf meer bewust van het fonemisch bewustzijn. De kinderen gebruiken bij het aanleren van klanken alle zintuigen, wat essentieel is voor de ontwikkeling van de ontluikende geletterdheid, en specifiek voor het aanvankelijk leesproces.

Ook lijkt het ons verstandig om een gezamenlijk overzicht te maken van wat de kinderen eind groep 1 en eind groep 2 moeten beheersen. Hierop volgend kan een gezamenlijk gestructureerd aanbod worden gemaakt (zie hoofdstuk 4.2 Wat moet er volgens ons aan bod komen in groep 1 en 2, pag. 9) zodat er binnen de groepen een doorgaande lijn is opgezet en in alle parallelgroepen hetzelfde wordt aangeboden en uitgevoerd. Wij denken dat wanneer bovenstaande in een document is vastgelegd, dat dit is gewaarborgd, en dan is er sprake van een doorgaande lijn.

Literatuur:

- Afkortingen en begrippen dyslexie. (2012), Geraadpleegd op 18 februari 2013, van: www.steunpuntdyslexie.nl/wat-is-dyslexie/begrippen

- Fonemisch bewustzijn. (2013), Geraadpleegd op 18 februari 2013, van: <http://www.slo.nl/primair/leergebieden/ned/taalsite/lexicon/00362/>

- Fonemisch bewustzijn; *Werkmap voor leerkrachten van groep 1 en 2 van de basisschool. (2002). Amersfoort: C.P.S.*

- Förrer, M. & Leenders, Y. (2010). *Doelgericht en planmatig werken aan taalontwikkeling in groep 1 en 2*. Enschede: het Enschedese leesverbetertraject.

- Opzoeken: fonemisch bewustzijn. (2013). Geraadpleegd op 19 februari 2013, van: <http://www.encyclo.nl/zoek.php?woord=fonemisch+bewustzijn>

- Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen; ontluikende- en beginnende geletterdheid. (z.t.). Amsterdam: SLO universiteit Amsterdam.

- Veen, E. Van der. (z.t.) *Bureau voor opleiding en ontwikkeling in het onderwijs*. [elektronische versie]

Onderzoeksverslag te verkrijgen bij:

Lies Tiesinga

Parklaan 10

9681CE Midwolda

tiesinga@hetnet.nl

Mariëtte Kliphuis

Brink 22

9645 NM Veendam

mariette@westerschool.org

Astrid Heller

G. Imbosstraat 22

9607 PD Foxhol

astrid@westerschool.org

